

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Զ. — ՇՐՋԱՆԻ ԺԶ

1883

ՏԱՐԻ ԺԶ. ՅՈՒՆԻՍ 30

ԿՐԾՆ ԵՒ ԿՐԾՆԱԳԻՏԱԻԹԻՒՆ *)

Մարդկային ընկերութեան մէջ կրօնն ու կրօնագիտութիւնը ամենահին ժամանակներից սկսած առաջին եւ անհրաժեշտ պահանջ են եղել մի քանի պատճառներով: Կրօնն ու կրօնագիտութիւնը զանազան ազգերի մէջ զանազան ուղղութիւն են ստացել. եւ սորա պատճառներն են նախ երկիրը իւր տեղւորութեամբ՝ որ ժողովրդի հոգեկան դրութեան վերայ մեծ ազդեցութիւն ունի. եւ երկրորդ՝ ժողովրդի կրթութեան աստիճանը: Այսպէս՝ չինաստանցու կրօնն ու կրօնագիտութիւնը այլ ուղղութիւն ունին՝ հնդիկինը այլ՝ հին պարսկինը այլ ուղղութիւն ունէր, փիւնիկինը, եգիպտացունը եւ յոյնինը այլ: Բայց բոլորի

(*) Անցեալ 1887/8 ուսումնական տարեշրջանում Ալեքսանդրապոլի Հոգեւ. վիճա/ային դպրոցի Դ. դասարանի աշակերտներին Հայ ծխակն Հոգեւոր դպրոցների ուսուցչութեան և Հոգեւորականութեան համար պատրաստելու աղագաւ հարկ եղաւ ամենայն օր ճաշից յետոյ էական առարկաներից մի մի դաս խօսել սահմանեալ նախագծով, որ պատրաստել էր իմ նախագահութեամբ կազմած մասնագործով. այս դասախօսութիւններին պէտքէ հետեւին փորձնական դասեր թէ ու

վախճանն էլ մարդկային բնաւորութիւնը ազնուացնելն էր. բոլորի վախճանն էլ մարդուն զազանային եւ անասնական գրութիւնից հանելով՝ մի աւելի կատարեալ գրութեան հասցնելն էր։ Զանազան ազգեր զանազան կրօն եւ կրօնագիտութիւն ունէին, բայց ամենից ընտիրն ու կատարեալ միայն Հրէիցն էր. որովհետեւ Հրէից կրօնն միայն ունէր այն բոլոր կատարելութիւնները, որոնք մարդուն իւր յատկացեալ աստիճանի վերայ եւ կանգնացնում։ Այդ կատարելութիւններն են ճշմարիտ Աստուածածանօթիւնը, որ սկիզբն ու աղբիւր է վարքի եւ բարքի ազնուութեան։

Այն դարերում, երբ մարդիկ բնութեան երեւոյթների արհաւիրքի տակ կաշկանդուած, ինչից որ վախենում էին եւ ինչից որ բարութիւն էին սպասում, աստուած համարելով պաշտում էին, եւ այդ աստուածներին հաճելի լինելու համար ներքի եւ աններքի միջոցների էին դիմում—մինչեւ անգամ մարդազոհեր կատարելով.— հրէից կրօնը բնութեան արհաւիրքը միայն բնութեան արհաւիրք համարելով, ծանօթացրեց բնութեան ճարտարապետին—երկիքն ու երկիր ստեղծող Աստուծուն։

Ճշմարիտ Աստուածածանօթութեան պատիւը պատկանում է հրէից ազգի առաջին նահապետին—Աբրահամին, իսկ այդ նահապետի վարքն ու բարքը եւ նորա պատմութիւնը աստուածածանօթութեան, աստուածապաշտութեան առաքինութեան եւ մարդկային բնաւորութեան ազնուութեան կատարեալ պատ-

սուցիչների և թէ Դ. դասարանի աշակերտների կողմից, Առաքանների դասաւանդութիւնը երկու տեսակ էր որոշուած, մի քանիսը պէտքէ շարունակուէին որպէս լատինացի դպրոցական շրջանին, իսկ մի քանիսը՝ որպէս նախապատրաստութիւն հայ եկեղեցու և դպրոցներին ծառայելու համար։ Փոխանորդութեան պաշտօնով գտնուած լինելով Ալէքսանդրապոլում՝ ստանձնեցի կրօնական գիտելիաց դասաւանդութիւնը։ Այդ պարտաւորութիւնը կարեցի այն ձեռք, որի ծրագիրն է այս և հետեւիք կրօնական յօդուածները, Հանգամանքները թոյլ չըտուին նախապատրաստել աշակերտներին փորձական դասերի համար. այն ինչ միւս վարժապետները անթերի կատարեցին և հաւատում եմ, որ կրկատարեն իրանց յօժարակամ և առանց ակնկալութեան ստանձնած պարտաւորութիւնը. այդ բարեսէր պարոններին յայտնում եմ իմ լիակշիւր հակալութիւնը։

կեր կարող է հաճարուել: Ասացի որ երկիրը իւր տեղագրութեամբ մեծ ազդեցութիւն ունի ժողովրդի հոգեկան դրութեան վերայ հետեւաբար եւ կրօնական համոզման վերայ: Գառնանք այժմ գէպի այն երկիրը՝ ուր բնակուժէր Աբրահամ եւ նորա ազգը:

Այն երկիրը, որ շրջապատուած է Միջերկրական, Կարմիր ու Պարսից ծովերով եւ Նիքատ գետով, իւր առատ բերրիութեամբ եւ իւր աւազոտ անապատներով երկրագնդի վերայ գրեթէ մի հատիկ տեղն է, ուր բնութիւնը իւր փառայեղութեամբ թագաւորում է կապոյտ աստեղազարդ երկնակամարի տակ. իւրաքանչիւր մարդ զգացումն է. այն տեղ է կրօնների որորանը: Այդ փոքրիկ տարածութիւնը համաշխարհային կրօնական երկու վարդապետութիւններ յառաջ բերեց. որոնք հիմնուած լինելով ճշմարտութեան վերայ, միմեանցից շատ կամ սակաւ տարբերութեամբ տիրապետումն եւ են բնութեւագոյն կրօնները ամբողջ երկրագնդի վերայ: Այս կրօնական վարդապետութիւններն են Մուսուլմանական եւ Քրիստոնէական՝ որոնց հետեւեց նաեւ հինգերորդականականը, որի բարոյականը նուազ է քան առաջիններինը: Աբրահամ նահապետը այդ երկիրը գրեթէ ամբողջապէս պատեց եւ իբրեւ գաղթական՝ բնակուեց Քանանացւոյ երկրում Գարիզին եւ Գեբաղ լեռների Սիւքէմ կոչուած հովտում: Աբրահամի հաւատը աւանդաբար որդուց որդի պատմուելով՝ հասաւ Մովսէսին, որ թէ եւ հրէայ բայց բաղդի բերմամբ Նգիպտոսի արքունիքում ստորելով այն ժամանակի բոլոր գիտութիւնները, եգիպտական արքայական գերդաստանի անդամն էր համարւում, եւ իւր ազգի համար ըստ երեւութին կորած էր. բայց ոչ, այդպէս չեղաւ այլ ընդհակառակն, բարձր դիրքն ուստացած կրթութիւնը նորա բարձր աւելի ազնուացրել էին. իսկ նա՝ միշտ ինչպէս ազգով նոյնպէս էլ կրօնական համոզմամբ հրէայ մնաց: Մովսէս իւր կրօնական համոզմամբ ու մարդկային զգացմամբ մեր առաջին մի սքանչելի օրինակ է մարդկային առաքինութեան. նա իւր հարստահարուած ազգակիցը պաշտպանելով՝ մի գեղեցիկ օրինակ դարձաւ ամեն մէկին — գութ ունենալ գէպի թշուառները, պաշտպանել նոցա՝ հարստահարողների դէմ. եւ առ ոչինչ համարելով անձնական պատիւն ու փառքը՝ ազգի ցաւով զգածուիլ եւ ազգա-

կիցը պաշտպանելու համար զոհել փառքն ու պատիւը, թէեւ ազգի մէջ էլ յաջողութիւն չունենայ: Այս բարեմասնութիւնը մենք տեսնում ենք Մովսէսի մէջ, որ իւր այդ կատարելութեամբ կարողացաւ իւր ազգի Փրկիչն ու գոյութեան հիմնաքարը լինել: Նա իւր ազգը գաղթականութիւնից դէպի մի հաստատուն բնակավայր գարձնելուց առաջ. ջանաց ազգին հաստատուն կրօնական պաշտամունք էլ շնորհել: Աւանդական աստուածաճանօթութիւնն ու աստուածպաշտութիւնը նա բաւական չը համարեց իւր ազգի գոյութեան համար. նա մտածեց գրաւոր կրօնագիտութիւն տալ իւր ազգին, եւ կատարելապէս յաջողեց: Նա նախ քան իւր ազգին հաստատուն երկիր շնորհելը, քառասուն տարի անապատի մէջ թափառել տուեց, մինչեւ որ նոր գրաւոր օրէնքի մէջ վարժեցրից իրան հետեւող ժողովրդին. մինչեւ որ մեռան այն ամեն մարդիկը, որոնց միտքը դէպի Նգիպտոս էր ձգտում՝ իսկ հոգին՝ դէպի եգիպտական կրօնից պաշտամունքը: Արդարեւ այս ամենը մեծ գործ էին, եւ Մովսէս յաջողութեամբ գլուխ տարաւ Աստուծոյ առաջնորդելովը:

Մովսէս իւր ազգային կրօնական աւանդութիւնները հաւաքելով եւ իւր գործերն ու նոր կարգաւորեալ կրօնական պաշտամունքը կարգի գնելով, հրէից ազգին շնորհեց մի գիրք, որ հինգ մասն է բաժանւում՝ եւ կոչւում է հփառաբան Մօլէէ: այդ բաժիններն — են Ա. Յնունդք, ուր մինչեւ ինքն հասած աւանդութեան համեմատ Սուրբ Հոգւոյ ներշնչմամբ պատմում է Աստուծոյ գոյութիւնը, աշխարհի ստեղծագործութիւնը, նախամարդոց ստեղծուիլը, նոյա երանական փառքը, մարդկային բնաւորութեան յատուկ՝ նոյա ամբարտաւանութիւնն ու նորա հետեւանք՝ անկումն, մարդկային սեռի աճումն, առաջին եղբայրների եղեռական գործը, առաքինագործ մարդոց՝ Աստուծոյ որդի, իսկ չարագործ մարդոց՝ մարդկան որդի կոչուիլը, մարդկային վարուց տպականութիւնը, ջրհեղեղը, արդար մարդու փրկութիւնը, համատարած կռապաշտութիւն, Աբրահամու աստուածպաշտութիւնը եւ Աստուծոյ խնամքը դէպ ի նա, վերջապէս իւր ազգի առաջին նահապետների արկածները եւ դէպ ի Նգիպտոս տեղափոխուելու մանրամասնութիւնները: Այդ բաժանման մէջ Մովսէս իւր ազգային աւանդութեան վերայ յենլով՝ քարոզում է ճանաչել մի Աստուած՝ մշտնջենաւոր յաւիտենական եւ բարի:

ճանաչել բոլոր բաները թէ երկրիս վերայ եւ թէ երկնքում՝ միայն արարած. ցոյց է տալիս առաքինութիւնը միշտ վարձատրուած, իսկ մոլութիւնը՝ պատժուած: Այդ գիրքը աստուածգիտութեան եւ բարոյականութեան մի աղբիւր է, որից հարկաւոր տեղեկութիւնները կարող ենք մենք ստանալ աստուածապաշտ եւ սռաքինի լինելու համար:

Բ. Եւք, ուր պատմումէ Մովսէս հրէաների Եգիպտոսում կրած տառապանքը, բայց միտ աստուածապաշտ ու առաքինի մնալը, Աստուծոյ խնամքը դէպ ի հրէից ազգը, հրէից ազգի ազատութիւնն Եգիպտոսից, անապատի մէջ թափառելը եւ գրաւոր օրէնք ու կազմակերպեալ կրօնական պաշտամունք ստանալը Մովսէսի ձեռքով:

Գ. Աւետականք, ուր պատմումէ Մովսէս հրէից կրօնի պաշտօնեաների պարտականութիւնները, եւ ծիսական մանրամասնութիւնները, որ հրէայք իբրեւ ազգ եւ իբրեւ մի կրօնական համայնք պէտքէ ունենային:

Դ. Թիւք, ուր մէջ է բերում Մովսէս հրէից մարգարթիւր իւրեանց տասն եւ երկու նահապետութեանց կարգով եւ նոյա դասաւորութիւնը, Աւետայինքի բաղառութիւնը այդ թուից՝ իբրեւ Աստուծոյ պաշտօնեաների, զանազան հրահանգների՝ կրօնի պաշտօնական մասին, նախազգուշութիւններ՝ առողջապահութեան համար, պատրաստութիւնների՝ խոստացեալ երկիրը մտնելու համար, Երկնազանցների պատիժը, հրէաների առաջին հանդիպումն քանանացիներին, վարքի ապականութիւնը եւ նորա պատիժը, եւ տօների կատարման մասին հրահանգութիւնները:

Ե. Երկրորդ օրէնք, այս գիրքը հրէից ազգի ծիսական տարութեան, առողջապահութեան եւ դատաստանական պատուէրների կրկնութիւնն է, որոնք արդէն Ելից, Աւետացւոց եւ Թուոց գրքերումը կան:

Մովսիսի հնգամատեանը ըստ բովանդակութեան՝ է—

Ա. Իբրեւ կրօնական հաւատալիք՝ — ճանաչել եւ պաշտել մի Աստուած ստեղծող երկնքի եւ երկրի, եւ մարդն իւր աստուածանմանութեամբ՝ ազատ իւր գործողութեանց մէջ:

Բ. Բարոյախօսութիւն, առաքինութեան եւ մոլութեան օրինակներով, առաքինութիւնը միշտ վարձատրուած, իսկ մոլութիւնը միշտ պատուհասուած:

Գ. Օրէնքներ եւ հրահանգներ՝ որով ժողովուրդը պէտքէ Աստուծոյ ընտրեալ ազգ մնար եւ չը խառնուէր այլազգիների հետ։ Այս օրէնքները երեք մասն կարելի է բաժանել։

Ա. Ծիսակատարութեան հրահանգներ աստուածապաշտութեան համար. Բ. Առողջապահութեան կանոնների՝ ժողովուրդը հորաւային կլիմային յատուկ հիւանդութիւններից անպահուհիութեամբ, եւ Գ. դատաստանական օրէնքներ՝ ժողովրդի ընթացիկ գործերը ըստ իրաւանց եւ արդարութեան կարգադրելու համար։

Այն ազգը, որ միակ ճշմարիտ աստուածապաշտն էր, այս տեսակ պատրաստութեամբ մտաւ իրեն խոստացուած երկիրը, որի տեղադրութիւնը արժէ գիտենալ—այդ ազգին լաւ ճանաչելու համար՝ որ մեր Քրիստոնեայ եկեղեցուն պարգեւեց բարոյագիտութեան մի մեծ մատեան։ Մի սո՛ւրբ գիրք՝ որ կոչւում է Առաքելական, որ իւր ներքին բովանդակութեամբ շատ ու շատ բարձր է զրադաշտական ազանգի Ձեռագրութեանց, Հնգկաց Վեդայից եւլին։

Մոսիսի առաջնորդութեամբ եգիպտոսից դուրս եկած հրէաները բնակուեցին Յորդանան գետի հովտում, իսկ Յորդանան գետը Սիրիայի լեռնաշղթաներից սկիզբն առնելով՝ հիւսիսից հարաւ հոսելով՝ թափւում է Մեռեալ ծովի մէջ։ Որով հրէից բնակած երկրի սահմաններն են հիւսիսից՝ Սիրիա կամ Ասորիք, արեւելքից ու հարաւից՝ Արաբիա, արեւմուտքից՝ Փիւնիկէ, Միջերկրական ծով եւ Փղշտացիք. որով հրէաստանը Պաղեստին է կոչւում։ — Հրէաստանը լեռնոտ երկիր է, եւ լեռների գլխաւոր շղթաներն են բուն երկրի մէջ Կարժեղոս եւ Թափօր՝ Յորդանանի արեւմտեան կողմը, Գազաադու լեռներ՝ արեւելեան կողմը. Հերմոն, Լիբանան եւ Անտի—Լիբանան՝ երկրի հիւսիսային սահմանների վերայ՝ որոնցից սկսւում է Յորդանան գետը։ Զրաշատ եւ կանաչազարդ սարը Հրէաստանի մէջ Կարմեղոսն է, որ վերջանում է Միջերկրական ծովի ափին։

Երկիրը ընդհանրապէս մեծ գետեր չունի. մեծ գետը Յորդանանն է, որ հիւսիսից հարաւ գալով՝ թափւում է Մեռեալ ծովի մէջ։ Մի քանի հեղեղատներ էլ կան, որոնք է՛ որ թափւում են Յորդանան գետի մէջ, մի քանիսն էլ Միջերկրական ծովը, որոնք

ոչ այնքան իւրեանց մեծութեամբ յայանի են՝ որչափ պատմական անցքերի յիշատակութեամբ:

Ամենամեծ լիճը Մեռեալ ծովն է, որ գտնվում է երկրի հարաւային արեւելեան կողմը: Կան երկու լճեր եւս, որոնք ռազմական խորհանանից են կազմուած, եւ դժբա են Տիրերիայ կամ Մարրոնի լիճ՝ հիւսիսային կողմը եւ Գեննեքարէթի լիճ, երկրի մէջ տեղը:

Երկիրը իւր բնական տեղադրութեամբ՝ երկու մասն է բաժանվում եւ Յորդանանի արեւելեան կողմը կոչւում է Երկիր յայնկոյս Յորդանանու: Յորդանանի արեւմտեան կողմի երկրի հիւսիսային մասը՝ կոչւում է Փալիլիա, միջին մասը՝ Սամաթեա, իսկ հարաւայինը՝ Յուդայի երկիր:

Ըստ քաղաքական մասին՝ երկիրը բաժանւում է երկու թագաւորութիւն, Յուդայի թագաւորութիւնը գտնվում է երկրի հարաւային մասնում՝ Յորդանան գետի եւ Մեռեալ ծովի արեւմտեան կողմը եւ միայրաքաղաքն էր Երուսաղէմ՝ ուր էին հրէից համազգային տաճարը եւ կրօնական սրբութիւնները: Իսրայէլի թագաւորութիւնը իւր մէջ բովանդակում էր Սամարիա եւ Փալիլիա գաւառները եւ ամբողջ Յայնկոյս Յորդանանու երկիրը: Իսրայէլի թագաւորութեան մայրաքաղաքը Սամարիան էր:

Իսկ Հրէաստանը շատ ընդարձակ չէր եւ հազիւ երկու միլիօն ժողովուրդ կարողանար բովանդակել իւր մէջ: Թէեւ Միջերկրական ծովը Հրէաստանի արեւմտեան սահմանն էր կազմում, բայց նորանից օգուտ չէին քաղում, որովհետեւ նոքա նաւարկութիւն եւ ծովային վաճառականութիւն չէին անում. նոքա յաճախ յարաբերութիւն ունէին Եգիպտոսի հետ ցամաքով:

Ինչ է պատճառը որ քրիստոնեայ եկեղեցին ընդունել է այդ ազգի կրօնական վարդապետութեան մատեանը, յարգում է դրան, թէեւ այդ գիրքը արտագրող ազգին եթէ չէ ատում ու հալածում՝ չէ էլ սիրում: Արդէն մի քիչ խօսեցինք Մովսիսի հրեշտակների համար թէ ինչ արժանաւորութիւններ ունէր այդ մատեանը, բացտարեցինք. — Հրէից Ս. գրքի շարունակութիւնը Մովսիսի հրեշտակների ուղղութիւնն ունի, որ հարուստնիւթ կարող է մատակարարել մեզ քրիստոնէաներիս՝ որ լինինք աստուածասէր, բարեպաշտ, օրինապահ, սիրող մեր ազգն ու եկեղեցին. եւ վերջապէս մենք հրէից Ս. գրքից ենք ստանում Յիսուսի Քրիստոսի փրկագործութեան գուշակութիւններն ու նախապատ-

բաստումը թիւնները: Ս. Գիրքը կամ Աստուածաշունչը բաժանվում է երկու մասն:—Սոխիսից մինչեւ Յիսուս Քրիստոս զբոսածքները կոչվում են Հին Ատակարան, Յիսուս Քրիստոսից յետոյ իւր աշակերանների ու առաքեալների ձեռքով գրւածներն էլ կոչվում են նոր Ատակարան: Հին կտակարանը իւր մէջ բովանդակում է Ա. պատումներ՝ ուր մարդկային առաքինութիւններն ու մարութիւններն են նկարագրուած իրանց հետեւանքներով: օրին, Յովբայ գիրքը, Յօւզիթինը, Նսթերինը եւլն, Բ. Բարոյախօսութիւններ — օրին. Սողոմոնի եւ Նզրասի գրւածքները, Գ. Օրհնաբանութիւններ, — օրինակ Դաւթի Սաղմոսը, Դ. Սպառնալիքներ Հրէից վարուց ապականութեան ի պատիժ, եւ յուսագութիւն՝ գուշակութեամբ Մեսիայի գալստեան, օրինակ Մարգարէս թիւնները, Ե. Ազգագրութիւն եւ պատմութիւններ բարոյախօսութեամբ հանգերձ, — օրինակ Դատաւորաց գիրքը, Թագաւորաց եւ Մնացորդաց գրքերը: Պէտք է ի նկատի ունենալ որ պատմութիւնը յստիպէս գրւած է Յիսուսի Քրիստոսի ազգաբանութեան շարայարութեամբ:

Ս. Գիրքը ընթերցանութեան առատ նիւթ է ամեն ճաշակի համար եւ ամեն ոք Ս. գրքի ընթերցանութեամբ բաւականութիւն կարող է ստանալ որովհետեւ այդ գիրքը իւր մէջ բովանդակում է թէ պատմութիւն թէ բարոյախօսութիւն, թէ վէպ, թէ բանաստեղծութիւն եւ թէ կրօնագիտութիւն: Դեռ նոր Ատակարանի համար չըսկսած խօսիլ. հարկ կը համարեմ հրէից ծիսական արարողութեան, կրօնական սրբութեանց, տաճարի կազմութեան եւ սպասաւորների պարտքի եւ իրաւունքի մասին խօսել, որի հետ շատ մօտիկ յարաբերութիւն ունի մեր քրէստոնէական եկեղեցու արտաքին կազմակերպութիւնը:

ՅՈՒՍԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.

